

PRIPORO ILO
CM/REC(2023)3
ODBORA MINISTROV DR AVAM
LANICAM O KNJI NI NI
ZAKONODAJI IN POLITIKAH
V EVROPI

SPREJEL ODBOR MINISTROV 5. aprila 2023
NA 1462. ZASEDANJU PREDSTAVNIKOV MINISTROV

Uvod

Leta 2000 je Usmerjevalni odbor za kulturo, dediščino in krajino Sveta Evrope (CDCPP), v sodelovanju z Evropskim uradom za knjižnična, informacijska in dokumentacijska združenja (EBLIDA), pripravil *Smernice Sveta Evrope/EBLIDA o knjižnični zakonodaji in knjižničnih politikah v Evropi*. Smernice so pomembno vplivale na oblikovanje politik in zakonskih predpisov, ki opredeljujejo delovanje knjižnic v državah članicah Sveta Evrope.

Leta 2020 je delovna skupina EBLIDA LIBLEG¹ začela s prenovo teh Smernic. Po zaključku je bilo novo besedilo poslano Svetu Evrope, ki je predlagal dvig statusa Smernic na raven priporočila Odbora ministrov. Skupna ekipa Sveta Evrope in EBLIDA je pripravila končno različico ter jo predstavila CDCPP (november 2022). Približno 15 držav članic je s pripombami prispevalo k izboljšanju osnutka besedila. 5. aprila 2023 je Odbor ministrov Sveta Evrope odobril *Priporočilo CM/Rec(2023)3 o zakonodaji in politikah knjižnic v Evropi*.

Z opredelitvijo knjižnic kot "javno dostopnih ustanov kulturne, izobraževalne in socialne narave, ki služijo lokalnim, akademskim, specifičnim skupnostim in/ali širši družbi" Priporočilo uvaja nove in preoblikuje tradicionalne koncepte v naslednjih štirih sklopih:

- "demokratični vključenosti" je posvečena celotna podtočka, ki je dodana členu "Svoboda izražanja, prost dostop do informacij in demokratična vključenost" (prvi člen);
- dejavnost knjižnic je umeščena v okvir evropske strategije 2030 o trajnostnem razvoju in z njo povezanimi cilji ter ne več samo v izobraževanje in kulturo, s čimer je poudarjena družbena razsežnost knjižnic ter njihova zavezanost trajnostni, demokratični in pravični družbi;
- dodani sta dve novi točki: "Globalne in lokalne grožnje ter delovanje knjižnic" in "Digitalna preobrazba in širitev knjižničnih mrež, ki temeljijo na umetni inteligenci";
- priporoča se povečanje e-izposoje v knjižnicah ter lažje pridobivanje licenc za digitalne knjige pod razumnimi pogoji, in to neposredno po objavi.

*Sekretariat EBLIDA,
april 2023*

¹ LIBLEG - Expert Group on Library Legislation and Policy in Europe.

Priporočilo CM/REC(2023)3 Odbora ministrov državam članicam o knjižnični zakonodaji in politikah v Evropi

*Sprejel Odbor ministrov 5. aprila 2023
na 1462. zasedanju predstavnikov ministrov*

Odbor ministrov v skladu s členom 15.b Statuta Sveta Evrope (ETS št. 1),

Ob upoštevanju, da je eden od ciljev Sveta Evrope doseči večjo enotnost med njegovimi članicami z namenom varovanja ter spodbujanja idealov in načel, ki temeljijo na spoštovanju človekovih pravic, demokracije in pravne države, ki so njihova skupna dediščina;

S poudarkom na dejstvu, da imajo knjižnice ključno vlogo kot stičišča skupnosti ter si prizadevajo za demokratično, povezano, vključujočo in pravično družbo, ter so bistven in nenadomestljiv sestavni del družbene, kulturne in dediščinske informacijske infrastrukture trajnostne družbe, v kateri so zagotovljeni svoboda izražanja, javni dostop do informacij in demokratična vključenost;

Ob upoštevanju dejstva, da je leta 2000 Usmerjevalni odbor Sveta Evrope za kulturo, dediščino in krajino (CDCPP) v sodelovanju z Evropskim uradom za knjižnična, informacijska in dokumentacijska združenja (EBLIDA) pripravil *Smernice Sveta Evrope/EBLIDA o knjižnični zakonodaji in knjižničnih politikah v Evropi*, ki so pomembno vplivale na oblikovanje politik in zakonskih predpisov, ki opredeljujejo delovanje knjižnic v državah članicah Sveta Evrope;

Ob upoštevanju, da te smernice služijo kot referenca za posamezne knjižnice, ki delujejo v pogosto zahtevnih lokalnih razmerah, ter za regionalne in lokalne organe, ki želijo prestrukturirati lokalne knjižnične sisteme;

S poudarkom na dejstvu, da so prvotne smernice še vedno aktualne, vendar kulturne in družbene spremembe na eni strani ter tehnološki razvoj na drugi strani prinašajo nove izzive za knjižnice;

S poudarkom na dejstvu, da so se knjižnice v zadnjih dveh desetletjih razvile kot prostori za oplemenitenje medčloveškega povezovanja, razvijanja znanja in državljanskega udejstvovanja ter da v več državah članicah Sveta Evrope knjižnična zakonodaja že odraža te nove koncepte in vloge, ki izhajajo iz številnih dokumentov in priporočil Sveta Evrope in Evropske unije;

V prepričanju, da lahko revizija *Smernic Sveta Evrope/EBLIDA o knjižnični zakonodaji in knjižničnih politikah v Evropi* in njihova sprememba v priporočilo Odbora ministrov okrepi vseevropska prizadevanja za dobro informirano, vključujočo in demokratično družbo;

Ob ugotovitvi, da se je CDCPP zato odločil ponovno preučiti področje delovanja knjižnic², z namenom oblikovanja novega sklopa načel, ki bodo pomembna za nacionalno zakonodajo in politike držav članic Sveta Evrope, v skladu z demokratičnimi vrednotami, združljiva z ustavnimi načeli držav članic in bodo lahko navdih za novo in/ali spremenjeno knjižnično zakonodajo in knjižnične politike;

S potrditvijo, da morajo knjižnice prispevati k skupnim ciljem, opredeljenim v okviru programa Združenih narodov za trajnostni razvoj do leta 2030, kot so na primer družbena vključenost, kakovostno izobraževanje, mir, pravičnost in močnejše institucije;

Ob ugotovitvi, da je vsesplošni napredek informacijskih tehnologij prinesel nove izzive za knjižnični in informacijski sektor, kot so dostop, zasebnost in varstvo podatkov, velepodatki, povezanost in vključenost, kibernetna varnost, umetna inteligenca, 5G, tehnologija veriženja blokov, avtomatizacija procesov, avtonomne naprave in virtualna (obogatena ali nadgrajena) resničnost;

Upošteva ustrezne konvencije, priporočila in smernice Sveta Evrope, in sicer:

- Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (ETS št. 5), člen 10;
- Evropska kulturna konvencija (ETS št. 18);
- Konvencija o varstvu evropskega arhitektonskega bogastva (ETS št. 121);
- Evropska konvencija o varstvu arheološke dediščine (revidirana, ETS št. 143);
- Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin (ETS št. 157);
- Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (ETS št. 199);
- Okvirna konvencija Sveta Evrope o kaznivih dejanjih v zvezi s kulturnimi dobrinami (CETS št. 221);
- Priporočilo CM/Rec(2016)2 o internetu državljanov;
- Priporočilo CM/Rec(2017)1 o strategiji evropske kulturne dediščine za 21. stoletje;
- Priporočilo CM/Rec(2017)8 o velepodatkih za kulturo, pismenost in demokracijo;
- Priporočilo CM/Rec(2018)3 o kulturni dediščini, ki se sooča s podnebnimi spremembami: povečanje odpornosti in spodbujanje prilagajanja;
- Priporočilo CM/Rec(2018)10 o prispevku kulture h krepitvi interneta kot emancipacijske sile;
- Priporočilo CM/Rec(2020)1 o posledicah algoritemskih sistemov za človekove pravice;
- Priporočilo CM/Rec(2020)7 o spodbujanju stalnega preprečevanja tveganj pri vsakodnevnem upravljanju kulturne dediščine: sodelovanje z državami, strokovnjaki in državljani;
- Priporočilo CM/Rec(2022)15 o vlogi kulture, kulturne dediščine in krajine pri spopadanju z globalnimi izzivi;
- Smernice o umetni inteligenci in varstvu podatkov (T-PD(2019)01), ki jih je izdal Svet Evrope;

Ter sklicujoč se na druge ustrezne mednarodne pravne instrumente:

- Resolucija Generalne skupščine Združenih narodov iz leta 2015 z naslovom Spremenimo svet: agenda za trajnostni razvoj do leta 2030 (A/RES/70/1);
- 19. člen Mednarodnega pakta Združenih narodov o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (1966);
- Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah (1989);
- Konvencija Unesca o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženih spopadov in njeni UNIDROITprotokoli (1954 in 1999);
- Unescova Konvencija o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih (1970);
- Konvencija UNIDROIT o ukradenih ali nezakonito izvoženih kulturnih predmetih kulturne dediščine (1995);
- 11. člen Listine Evropske unije o temeljnih pravicah (2000);
- Splošna deklaracija o človekovih pravicah (1948), člen 19;
- Direktiva 2014/60/EU Evropskega parlamenta in Sveta z dne 15. maja 2014 o vračanju predmetov kulturne dediščine, ki so bili protipravno odstranjeni z ozemlja države članice, in spremembi Uredbe (EU) št. 1024/2012 (prenovitev);
- Uredba (EU) 2019/880 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 17. aprila 2019 o vnosu in uvozu predmetov kulturne dediščine;

² V tem priporočilu so "knjižnice" opredeljene kot javno dostopne ustanove kulturne, izobraževalne in socialne narave, ki služijo lokalnim, akademskim ali specifičnim skupnostim in/ali širši družbi. So nacionalne ali lokalne, javne ali zasebne ustanove, pod pogojem, da so neprofitne ter da sprejemajo in uporabljajo knjižnične vrednote, načela, standarde in strokovne metodologije.

- Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov;
- predlog uredbe Evropskega parlamenta in Sveta o določitvi harmoniziranih pravil o umetni inteligenci (akt o umetni inteligenci) in spremembi nekaterih zakonodajnih aktov Unije, ki jo je Evropska komisija predlagala leta 2021;
- Direktiva 2001/29/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 22. maja 2001 o usklajevanju določenih vidikov avtorske in sorodnih pravic v informacijski družbi;
- Direktiva 2006/115/ES Evropskega parlamenta in Sveta z dne 12. decembra 2006 o pravici dajanja v najem in pravici posojanja ter o določenih pravicah, sorodnih avtorski, na področju intelektualne lastnine;
- Direktiva (EU) 2019/790 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 17. aprila 2019 o avtorski in sorodnih pravicah na enotnem digitalnem trgu ter spremembi direktiv 96/9/ES in 2001/29/ES;
- Direktiva (EU) 2019/1024 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 20. junija 2019 o odprtih podatkih in ponovni uporabi informacij javnega sektorja (prenovitev);
- Direktiva 2012/28/EU Evropskega parlamenta in Sveta z dne 25. oktobra 2012 o določenih dovoljenih uporabah osirotelih del;
- Priporočilo Komisije (EU) 2021/1970 z dne 10. novembra 2021 o skupnem evropskem podatkovnem prostoru za kulturno dediščino;
- UNESCO Priporočilo o odprti znanosti (2021);
- Fribourška deklaracija o kulturnih pravicah (2007);

Ob upoštevanju naslednjih strokovnih dokumentov:

- IFLA/UNESCO Manifest o splošnih knjižnicah (1994) in njegovo posodobljeno različico (2022);
- Pobude za odprti dostop iz Budimpešte (2002);
- Manifest multikulturnih knjižnic IFLA/UNESCO (2009);
- Manifest IFLA/UNESCO za digitalne knjižnice (2011);
- Manifest o internetu – IFLA (2014);
- izjava EBLIDA/IFLA/LIBER "Bodite odprti do odprte znanosti: deležniki se morajo pripraviti na prihodnost, ne pa oklepiti preteklosti" (2016);
- izjava IFLA o knjižnicah in umetni inteligenci (2020);
- poročilo EBLIDA "Misliti nepredstavljivo - Evropska knjižnična agenda v obdobju po Covid-19, ki izpolnjuje cilje trajnostnega razvoja in se financira iz evropskih strukturnih in investicijskih skladov (2021-2027)" (2020);
- IFLA/UNESCO Manifest o šolskih knjižnicah (2021);

Priporočam vladam držav članic, naj:

1. zagotovijo skladnost med predpisi, ki se nanašajo na knjižnično zakonodajo, in predpisi, ki se izvajajo na drugih povezanih področjih, ter med z njimi povezanimi politikami;
2. razširijo področje uporabe ustaljenih predpisov za knjižnice z vključitvijo najrazličnejših vprašanj, ki so pomembna za knjižnično zakonodajo in knjižnične politike;
3. vzpostavijo ravnovesje med interesi posameznikov in pravnih oseb, tako javnih kot zasebnih;
4. pri tem zagotavljajo, da bo knjižnična zakonodaja upoštevala različne okoliščine in interese držav članic, ter z namenom da bi bile bolj učinkovite:
 - a) sprejmejo ustrezne zakonodajne ali druge politične ukrepe, ki so v skladu z načeli, predstavljenimi v tem priporočilu in priloženih smernicah, ter obstoječo zakonodajo uskladijo z istimi načeli;
 - b) prevedejo to priporočilo in z njim povezane *Smernice Sveta Evrope/EBLIDA o knjižnični zakonodaji in knjižničnih politikah v Evropi* (glej dodatek) v svoje uradne jezike ter jih čim širše razširijo med zadevne organe in osebe.

Dodatek k priporočilu CM/Rec(2023)3**SMERNICE SVETA EVROPE/EBLIDE O KNJIŽNIČNI ZAKONODAJI IN KNJIŽNIČNIH POLITIKAH V EVROPI**

Države članice morajo knjižnicam zagotoviti nemoteno opravljanje nalog, navedenih v Priporočilu CM/Rec(2023)3 in v spodnjih smernicah.

I. Svoboda izražanja, prost dostop do informacij in demokratična udeležba**1. Prost dostop do informacij in razvoj demokratične družbe**

- i. Knjižnice so ustanovljene v korist svojih uporabnikov, da bi ljudem zagotavljale prost dostop do informacij in idej. Kot neodvisno mesto srečevanja ter prizorišče za javno razpravo in debato prispevajo k razvoju demokratične družbe ter svobodi izražanja in mišljenja.
- ii. Dostop do knjižnic mora biti brezplačen za vse državljane, ne glede na raso, narodnost, vero, kulturo, politiko, starost, telesno ali učno oviranost, spol ali spolno usmerjenost.
- iii. Ne glede na obliko ali format in ne glede na to, ali so samostojne ali vključene v mrežo, morajo knjižnične zbirke vključevati temeljno informacijsko gradivo, katerega nakup se financira iz javnih sredstev in je brezplačno na voljo širši javnosti in vsem kategorijam uporabnikov, ne glede na njihovo plačilno sposobnost. Knjižnice jim morajo poleg gradiva zagotoviti tudi ustrezna orodja in storitve. Dostop do temeljnega informacijskega gradiva in knjižničnih storitev je temeljna pravica, razen če ga sprejeta zakonodaja namenoma omejuje v skladu s temeljnimi konvencijami, deklaracijami in listinami, ki varujejo človekove pravice in temeljne svoboščine.
- iv. Knjižnice morajo zagotavljati najvišjo raven ter kakovost intelektualnega in fizičnega dostopa do svojih gradiv in virov, se boriti proti lažnim informacijam in namernemu dezinformiranju ter upoštevati prilagoditve za osebe s posebnimi potrebami.
- v. Knjižnice morajo z uporabo nacionalnih in mednarodnih storitev medknjižnične izposoje ter posredovanja dokumentov zagotoviti dostop do gradiva, ki ni del njihovih zbirk.
- vi. Knjižnice so zasnovane kot vključujoče ustanove, zato morajo biti »varna mesta« za vse vrste manjšin, za katere je treba oblikovati posebne programe, s katerimi se, kjer je to potrebno, borijo proti vsakršnim praksam, katerih namen je diskriminacija na podlagi spola, spolne identitete ali spolnega izraza.

2. Načela za razvoj knjižnične zbirke

- i. Knjižnice morajo razvijati svoje zbirke na podlagi neodvisne strokovne presoje knjižničarjev, brez političnih, verskih, sektaških, komercialnih ali drugih vplivov. Kadar je to smiselno, se morajo posvetovati z reprezentativnimi organi uporabnikov, skupinami v skupnosti ali drugimi izobraževalnimi, kulturnimi in informacijskimi ustanovami.
- ii. Knjižnice morajo pridobivati gradivo in zagotavljati dostop do virov na podlagi kakovosti in skladno s potrebami uporabnikov, pri čemer morajo upoštevati raznolikost skupnosti, ki ji služijo, v smislu vsebine, jezika in oblike gradiv.
- iii. Politike razvoja knjižničnih zbirk, vključno s tistimi, ki zadevajo digitalne zbirke, je treba nenehno pregledovati in posodabljati, da bi odražale spreminjajoče se potrebe in možnosti, ter določiti merila za izločanje slabo ohranjenih ali zastarelih gradiv. Razvoj knjižničnih zbirk mora biti pregleden proces, strokovne usmeritve, na katerih temelji, pa morajo biti javno dostopne.
- iv. Etničnim skupinam in manjšinam je treba zagotoviti gradivo, ki se navezuje na njihovo kulturo oziroma je napisano v njihovem jeziku. Poleg tega morajo knjižnične zbirke, v skladu z Listino Evropske unije o temeljnih pravicah, predstavljati kulture manjšin in jih približati širši skupnosti.
- v. Knjižnice morajo biti del lokalnih, regionalnih ali nacionalnih sistemov, katerih člani sodelujejo pri pridobivanju in izposoji gradiva, ter se aktivno povezovati z drugimi kulturnimi, izobraževalnimi in informacijskimi ustanovami.

3. Načela za dostop do digitalnih vsebin

i. Knjižnice morajo:

- iskati možnosti za pridobitev elektronskega dostopa do informacijskih virov za uporabnike v skladu z načeli, poudarjenimi v točki 1;
- zagotavljati javno dostopne točke z ustrezno stopnjo podpore in usmerjanja, ki omogočajo samostojno uporabo digitalnih vsebin in informacij;
- zavestno onemogočati dostop do tistega internetnega gradiva, ki je nastalo oziroma je na razpolago nezakonito, in v največji možni meri osvetliti elemente zavajanja in dezinformacij, pri čemer se razume, da morajo uporabniki sami določiti, do katerih informacij želijo dostopati;
- oblikovati politike o uporabi interneta, ki izražajo zastavljene cilje in uporabljene metode pri zagotavljanju javnega dostopa do digitalnih vsebin in informacij ter omogočati popolno preglednost izvora informacij in načinov njihovega ustvarjanja, spodbujanja, razširjanja in usmerjanja;
- spoštovati pravice uporabnikov, vključno s pravico do zaupnosti in zasebnosti, v skladu z zakonodajnimi predpisi o varstvu osebnih podatkov;
- redno pregledovati politike o javno dostopnih točkah in njihovo uporabo v praksi, v posvetovanju z reprezentativnimi organi uporabnikov in organizacijami civilne družbe;
- hraniti, varovati, izboljševati in razvijati zgodovinske zbirke, če je to del njihovih pristojnosti, ter jih aktivno promovirati v javnosti.

4. Spodbujanje demokratične vključenosti

i. Knjižnice morajo:

- biti ključni akter pri ohranjanju in razvijanju demokracije, saj omogočajo vključevanje skupnosti in ponujajo prostor za razpravo;
- spodbujati raznolikost virov informacij in mnenj, da bi državljanom omogočile sprejemanje premišljenih odločitev, ki temeljijo na kritičnem razmišljanju;
- biti aktivne pri organizaciji javnih razprav v korist celotne družbe;
- spodbujati verodostojnost z izboljšanjem dostopa do zanesljivih informacij, na primer z uporabo sistemov ocenjevanja spletnih strani in njihovega vrednotenja namesto filtriranja informacij, s čimer se izboljšata sledljivost informacij in preverjanje pristnosti njihovih ponudnikov;
- oblikovati vključujoče rešitve, ki zajemajo ozaveščanje, medijsko pismenost, širšo vključenost zainteresiranih deležnikov in sodelovanje javnih organov.

II. Knjižnice v okviru programa Združenih narodov za trajnostni razvoj do leta 2030

5. Upravljanje knjižnic

i. Nacionalne, regionalne in lokalne oblasti v državah članicah morajo zagotoviti potrebne organizacijske, ekonomske in nadzorne mehanizme, da bodo omogočili knjižnične dejavnosti in storitve. Knjižnice morajo biti vključene v nacionalne kulturne in izobraževalne politike, ki si prizadevajo dosežati cilje trajnostnega razvoja, kot jih predpisujejo Združeni narodi, ter njim primerljive programe v evropskem kontekstu. Nacionalni, regionalni in lokalni organi držav članic morajo:

- zagotoviti potreben pravni status in strokovne podlage za vse vrste knjižnic v okviru nacionalne politike, usmerjene k doseganju ciljev trajnostnega razvoja;
- zagotoviti posebne organizacijske strukture na vseh ravneh knjižničnega področja – splošne, visokošolske, nacionalne, šolske ali specialne knjižnice - v katerih bodo pojasnjene njihove različne vloge, naloge in odgovornosti ter predpisana zahteva po ustrezno usposobljenih strokovnih delavcih na vodstvenih položajih vseh organizacijskih nivojev;
- spodbujati knjižnice k spoštovanju mednarodnih standardov in smernic;

- zagotavljati pregleden ureditveni okvir, ki pojasnjuje odnose med knjižnicami ter drugimi vladnimi in nevladnimi organizacijami pri zagotavljanju gradiva, ki je v interesu uporabnikov knjižnic, zlasti (e-)knjig in drugih medijev kulturnega in izobraževalnega ali rekreativnega pomena;
- stremeti k razvoju potrebne infrastrukture za spodbujanje sodelovanja med knjižnicami, pri čemer je treba upoštevati posebnosti njihovih poslanstev in nalog v širšem okviru ciljev trajnostnega razvoja;
- upoštevati, da zagotavljanje kulturnih knjižničnih dobrin in storitev zmanjšuje informacijski razkorak in je pogosto ključnega pomena za osebe, ki so v neugodnem položaju zaradi revščine, osamljenosti ali socialne izključenosti.

6. Knjižnične storitve in kazalniki uspešnosti

- i. Za lažjo nacionalno in mednarodno izmenjavo informacij je treba v največji možni meri upoštevati tehnične standarde in standarde, ki opredeljujejo telekomunikacije, digitalna omrežja in pripadajočo opremo.
- ii. Knjižnična stroka si mora prizadevati za pripravo smernic za vrednotenje kakovosti delovanja različnih vrst knjižnic in izvajanja njihovih nalog, skladno z uresničevanjem ciljev trajnostnega razvoja.
- iii. Knjižnične storitve za posamezne skupine uporabnikov morajo biti prednostno obravnavane v predpisih in zagotovljene deloma prek storitev, ki jih ureja knjižničarska zakonodaja, deloma prek specializiranih knjižničnih storitev, deloma pa prek osrednjih storitev.
- iv. Redno je treba izvajati študije in evalvacije, s katerimi bi preučili, kako knjižnice izpolnjujejo svoje izobraževalno in kulturno poslanstvo ter njihovo skladnost s cilji trajnostnega razvoja.
- v. Organi na področju knjižnične dejavnosti na nacionalni ravni morajo razmisliti o razvoju knjižničnih storitev v okviru nacionalnih in mednarodnih informacijskih politik.

7. Financiranje knjižnic

- i. Ne glede na vrsto knjižnice in ravnjo pristojne oblasti je treba doseči ravnovesje med pričakovano ravnijo storitev in zagotavljanjem zadostnih sredstev.
- ii. Za financiranje knjižnic morajo biti pretežno odgovorni javni organi. Knjižnične storitve, ki se delno financirajo iz drugih virov, ne smejo posegati v strokovno integriteto knjižničarjev in v izbor knjižničnega gradiva ter ne smejo ogrozati temeljnih načel prostega dostopa in brezplačnih osnovnih storitev.
- iii. Organi s področja knjižnične dejavnosti in knjižnice morajo razviti organizacijske strukture ter mehanizme za nadzor in kontrolo, ki zagotavljajo najbolj učinkovito porabo javnega denarja. V ta namen morajo oblikovati orodja za ustrezno merjenje uspešnosti in nadzor kakovosti za različne vrste knjižnic ter pripraviti mehanizme za merjenje družbene odgovornosti knjižnic.
- iv. Javni organi morajo zagotoviti, da financiranje knjižnic upošteva vpliv novih tehnologij.
- v. Knjižnice so oblikovalke skupnosti in izvajalci neformalnega izobraževanja, zato je treba vzpostaviti mehanizme za zagotavljanje usklajenosti z razvojnimi načrti in strategijami nacionalnih in lokalnih skupnosti ter njihovimi pristojnostmi in nalogami.

8. Izobraževanje in usposabljanje

- i. Izobraževanje knjižničnih delavcev mora biti vključeno v nacionalno zakonodajo na področju knjižničarstva kot nujni pogoj za izvajanje knjižnične dejavnosti, da se na ta način zagotovi ter omogoči strokovna usposobljenost knjižničarjev in drugega osebja.
- ii. Zagotoviti je treba zadostna sredstva za ustrezno usposabljanje osebja in uporabnikov, da bodo lahko učinkovito uporabljali nova orodja in storitve v knjižnicah.

iii. Organi s področja knjižnične dejavnosti morajo spodbujati strokovno izmenjavo knjižničnega osebja s sodelovanjem v evropskih programih izmenjave osebja.

III. Globalne in lokalne grožnje ter delovanje knjižnic

9. Knjižnice kot ključne storitve v času nesreč

i. Tako kot vse kulturne in izobraževalne ustanove so tudi knjižnice ranljive organizacije, ki se včasih težko odzivajo na globalne in lokalne nevarnosti. Zaradi krize covid-19 in drugih morebitnih prihodnjih kriz je nujno, da knjižnice postanejo bolj prilagodljive institucije. Potrebujemo načrte za primer nesreč, da lahko zagotavljajo izvajanje dejavnosti tudi v negotovih časih ali v neugodnih razmerah. Nacionalni, regionalni in lokalni organi držav članic bi zato morali v sodelovanju z vodstvi knjižnic:

- prepoznati ključno naravo knjižničnih storitev in njihov pomen za odpornost skupnosti, ki jim služijo;
- vzpostaviti ustrezne načrte upravljanja, ki vsebujejo analizo ustreznih tveganj, tako človeških kot naravnih, vključno z vzpostavitvijo stalnih ukrepov, namenjenih preprečevanju, zmanjševanju in izogibanju tveganjem, s posebnim poudarkom na usposabljanju osebja;
- pripraviti natančne načrte za primere nesreče, da bodo lahko tudi v neugodnih razmerah izvajali knjižnično dejavnosti;
- oceniti pomen knjižničnih storitev za skupnosti, ki so jih prizadele nevarnosti lokalne in/ali globalne narave, da bi omogočili hiter in učinkovit odziv nanje in morebitno izogibanje tem nevarnostim;
- analizirati uporabo knjižničnega gradiva in vzpostaviti alternativne načine za interakcijo knjižnic s skupnostmi, ki jim služijo;
- zagotavljati točne in pravilne informacije o globalnih/lokalnih grožnjah ter jih posredovati prebivalstvu;
- spodbujati koncept knjižnice kot "varnega mesta", kjer je zagotovljen dostop do zanesljivih informacij in ustreznih komunikacijskih kanalov;
- načrtovati alternativne načine izvajanja knjižničnih storitev s poudarkom na tehnologijah, posredovanju na daljavo in novih modelih distribucije;
- redno pregledovati proračune in iskati alternativne vire prihodkov, da bi povečali pripravljenost knjižnic na krizne razmere in zmanjšali tveganja;
- vzpostaviti sodelovanje z mrežami, ki običajno delujejo v nesrečah in kriznih razmerah, z institucijami, pristojnimi za reševanje in civilno zaščito, pa tudi z dediščinskimi in kulturnimi ustanovami ter mednarodnimi organizacijami (npr. Blue Shield International), da bi se knjižnični viri in dejavnosti lahko hitro prilagodili neugodnim razmeram.

IV. Digitalna preobrazba ter spodbujanje trajnostnega, zanesljivega in vključujočega knjižničnega ekosistema

10. Knjižnice kot dejavni akterji v knjižnih in informacijskih verigah

i. Kot akterji v središču digitalne preobrazbe imajo knjižnice ključno vlogo v knjižnih in informacijskih verigah, tako digitalnih kot tiskanih. Sprejetje medsektorskih tehnologij in zagotavljanje preobrazbenih možnosti z uporabo umetne inteligence in algoritemskih sistemov lahko omogočita dodatno krepitev te vloge. Nacionalni, regionalni in lokalni organi držav članic morajo v sodelovanju z vodstvi knjižnic:

- pripraviti programe dela, ki knjižnicam omogočajo, da razširijo svoje prakse z analognega na digitalni način in združijo obe obliki, da bi izpolnile tradicionalne knjižnične cilje;
- v sodelovanju z izobraževalnimi ustanovami uresničevati cilje učenja na daljavo, vključno z uporabo virtualnega učnega okolja in zagotavljanjem digitalnih vstopnih točk za mlade;
- v skladu s predpisi o zasebnosti in priporočili, ki urejajo uporabo algoritemskih sistemov, izvajati nadzor nad podatki in metapodatki, ki vplivajo na delovanje knjižnice, ter te podatke uporabljati v procesih oblikovanja politik in odločanja, zlasti kadar zadevajo gibanje ljudi in virov ter učinke na knjižnično dejavnost;

- zagotoviti regulacijo izdelkov umetne inteligence za zaščito zasebnosti in načel pravičnosti, vključno z izobraževanjem uporabnikov v knjižnicah;
- spodbujati vlogo knjižnic kot centrov za izmenjavo najboljših praks na področju etične uporabe tehnologij umetne inteligence v knjižnicah;
- zagotoviti, da algoritemski sistemi, ki se uporabljajo v knjižnicah, ne ustvarjajo razlik ali diskriminacije in da so v skladu z zakonodajo, katere namen je zagotavljanje spoštovanja temeljnih pravic;
- spodbujati knjižnične dejavnosti in storitve, katerih cilj je odpraviti ovire ali neenakosti ekonomske, pravne ali tehnološke narave;
- spodbujati javno ponovno uporabo virov ter ustvarjati možnosti za povezovanje vsebin in pridobivanje znanja v skladu s predpisi o avtorskih pravicah, s čimer se srednjeročno in dolgoročno spodbujata trajnost in raznolikost.

11. Informacijska in digitalna pismenost

i. Knjižnice morajo kot centri svojih skupnosti, namenjeni spodbujanju njihovega družbenega razvoja, gostiti in zagotavljati programe ter tečaje medijske in informacijske pismenosti. Zato morajo:

- v celovito povezanem knjižničnem sistemu upoštevati celoten življenjski cikel knjižničnega gradiva in zagotoviti optimalno kroženje vsebin v okviru nacionalne in mednarodne infrastrukture, kjer vse knjižnice sodelujejo s svojimi značilnimi nalogami ter z uresničevanjem standardov, ki spodbujajo medsebojno povezovanje;
- spodbujati in promovirati izvajanje učinkovitih in ustrezno prilagojenih programov medijske, informacijske in digitalne pismenosti, da bi se posamezniki in skupine seznanili s svojimi pravicami in jih znali uresničevati v praksi;
- opolnomočiti posameznike, da zaščitijo informacije, do katerih lahko dostopajo, pred vsemi poskusi manipulacije ali izkoriščanja mišljenja in dejanj ljudi z zavajanjem in dezinformacijami;
- okrepiti dejavnosti informacijske in digitalne pismenosti za ciljne kategorije ljudi, v tesni povezavi s splošnimi politikami, katerih cilj je premostiti nacionalni in lokalni digitalni razkorak;
- v okviru splošnih izobraževalnih programov in programov poklicnega usposabljanja ter v skladu z načelom vključevanja naj vse skupine prebivalstva, zlasti mlade, naučijo ustrezne medijske in tehnološke pismenosti; kar mora biti vključeno v smernice in učne načrte na vseh stopnjah izobraževanja;
- izvajati prakse za povečanje informacijske samoodločbe posameznikov, tako da se bodo zavedali vseh omejitev, ki ovirajo njihova individualna prizadevanja za prost dostop do informacij in uveljavljanje individualnih pravic;
- izvajati raziskave, katerih cilj je oceniti stopnjo demokratične vključenosti in uveljavljanje pravic posameznika.

V. Avtorska pravica in varovanje dediščine knjižnic

12. Avtorska pravica in knjižnice

i. Knjižnice spoštujejo avtorskopravno zakonodajo. S tem prispevajo k ohranjanju intelektualne lastnine avtorjev, ne da bi pri tem ogrozile dostop uporabnikov knjižnic do informacij. V vseh zakonih, ki obravnavajo avtorsko in sorodne pravice, je treba knjižnice priznati kot organizacije z javno funkcijo – financirane so iz javnih sredstev – ter jim na vsak način olajšati dostopnost in možnost uporabe informacij, ki jih hranijo. Na splošno je treba tako pri ureditvi avtorskopравnih izjem za knjižnice kot pri vladnih politikah glede pretoka avtorsko zaščitenih vsebin v knjižnicah upoštevati direktive Evropske unije, ki urejajo avtorsko pravico, tako za fizično kot za digitalno gradivo.

ii. Knjižnicam, ki se v celoti zavedajo svojega pomena pri ustvarjanju koristi za lokalno skupnost in hkrati za ekonomijo kulture, je treba omogočiti, da opravljajo svojo javno funkcijo ne glede na vrsto gradiva, s katerim rokujejo, naj gre za tiskane, avdiovizualne ali digitalne informacije.

iii. Politični organi morajo zagotoviti pravne in finančne pogoje, ki vsem državljanom omogočajo dostop do knjižničnih zbirk ter enakopraven dostop do kulture, informacij, izobraževanja, raziskovanja, znanja ter prostočasnih dejavnosti.

iv. Izposoja e-knjig je prav tako pomembna kot izposoja tiskanih knjig pri zagotavljanju raznolikosti mnenj, literarne kreativnosti ter enakopravnega dostopa do kulturnih vsebin. Tako kot pri tiskanih knjigah morajo javni organi spodbujati trajno prizadevanje vseh zainteresiranih strani na knjižnem trgu za krepitev razvoja e-izposoje v knjižnicah, zlasti tako, da knjižnicam olajšajo pridobivanje licenc za digitalne knjige pod razumnimi pogoji, takoj ko so objavljene, pri čemer je treba avtorjem in založnikom zagotoviti pošteno plačilo.

v. Zato si morajo državni, regionalni in lokalni organi prizadevati za čim bolj dosledno izvajanje svojega poslanstva, da nudijo dostop do informacij in virov skozi knjižnični sistem, ter hkrati za dosledno varovanje avtorskih pravic.

13. Obveznosti državnih organov do knjižnic

i. Knjižnice morajo imeti poseben status v vladnih ukrepih, namenjenih spodbujanju razvoja kulturnih vsebin in dostopa posameznikov do le-teh. Nacionalne, regionalne in lokalne oblasti držav članic morajo, v tesnem sodelovanju s strokovnimi organizacijami in ustreznimi organi:

- knjižnicam predpisati posebno obvezo zagotavljanja dostopa do informacij, ki jih pripravljajo vladni in lokalni organi držav članic;
- zagotoviti, da lahko knjižnice kot nekomercialne ustanove v celoti:
 - koristijo izjemo pri izključni pravici do reproduciranja ali javne priobčitve dela ali podatkovne zbirke za potrebe reprodukcij in izvlečkov zakonito dostopnih del za namene besedilnega in podatkovnega rudarjenja v skladu s členom 4 Direktive (EU) 2019/790 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 17. aprila 2019 o avtorski in sorodnih pravicah na enotnem digitalnem trgu;
 - koristijo izjemo pri izključni pravici do reproduciranja ali javne priobčitve dela ali podatkovne zbirke izključno za namene prikaza pri poučevanju v skladu s členom 5 Direktive (EU) 2019/790;
 - izdelujejo kopije vseh del, ki imajo stalno mesto v njihovih zbirkah, v katerem koli formatu ali na katerem koli mediju, z izključnim namenom ohranjanja teh del v skladu s členom 6 Direktive (EU) 2019/790;
 - izdelujejo kopije razprodanih del, v skladu s členom 8 Direktive (EU) 2019/790;
 - omogočajo javnosti dostop do osirotelih del, vključenih v njihove zbirke, in izdelujejo kopije takšnih del za namen njihove digitalizacije v skladu s členom 6 Direktive 2012/28/EU Evropskega parlamenta in Sveta z dne 25. oktobra 2012 o nekaterih dovoljenih uporabah osirotelih del;
- spodbujati nadzorovano digitalno izposajo (angl. controlled digital lending oz. CDL) kot način za izboljšanje dostopa državljanov do informacij z omogočanjem knjižnične izposoje digitalnim uporabnikom na način "izposodi kot tisk" (izposoja kot pri tiskanem gradivu; angl. "lend like print"), kar je v interesu imetnikov pravic in knjižnic, hkrati pa ne odvrča drugih knjižnic od uporabe različnih modelov e-izposoje;
- omogočati osnovno izposajo e-knjig po modelu "en izvod, en uporabnik", kar je v interesu imetnikov pravic in knjižnic, hkrati pa ne odvrča drugih knjižnic od uporabe različnih modelov e-izposoje;
- s kolektivnimi pogodbami, dovoljenji in drugimi oblikami pogajanj z založniki in avtorji omogočati dostop do informacij in kulturnih vsebin po razumnih cenah, če je namen uporabe gradiva osebni razvoj posameznika;
- zavračati založniške politike, ki bi omejevale dostop do informacij v knjižnicah, bodisi v obliki embarga ali izrecnega veta na nakupe v knjižnicah;
- zavezati se k napredku odprte znanosti ter k bolj zdravemu in učinkovitejšemu raziskovalnemu ekosistemu, kar bo imelo večji vpliv na financiranje raziskav in prenos znanja.

14. Obvezni izvod

i. Obvezni izvod je glavni način ustvarjanja zbirk nacionalne kulturne dediščine. Cilji zbiranja obveznega izvoda morajo biti naslednji:

- izgradnja nacionalne zbirke v tiskani in digitalni obliki, z namenom ohranjanja in razvijanja nacionalne kulture ter prenašanja le-te na prihodnje generacije;
- zagotavljanje dostopa do shranjenih publikacij z določbami o izjemah, oblikovanimi v skladu s členom 6 Direktive (EU) 2019/790 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 17. aprila 2019 o avtorski in sorodnih pravicah na enotnem digitalnem trgu;
- priprava predpisov, ki od založnikov/proizvajalcev zahtevajo, da tiskane in digitalne izvode deponirajo v nacionalnih depozitarnih organizacijah. Prostovoljno oddanih izvodov knjižnice ne zavračajo, v kolikor se z njimi doseže isti cilj kot z obveznimi izvodi. V skladu z ustreznimi politikami, kar vključuje tudi selektivne politike, je treba zajeti vse vrste publikacij;
- depozitarne organizacije morajo biti sposobne zagotavljati učinkovite bibliografske storitve s popolno nacionalno bibliografijo in nadzorom pristojnih organov; v sodelovanju z zunanjimi zainteresiranimi deležniki morajo biti pripravljene zagotavljati uradne statistične podatke o nacionalni založniški produkciji in ustrezen dostop do publikacij, po možnosti prek digitalnih omrežij, da bi povečale učinkovitosti;
- ohranjanje prejetih tiskanih in digitalnih izvodov na razumni ravni in v skladu z nacionalnimi potrebami. Zaradi visokih stroškov hranjenja zbirk se je treba izogibati morebitnemu podvajanju ali prekrivanju strategij, povezanih z obveznimi izvodi zvočnega, avdiovizualnega, filmskega in elektronskega gradiva;
- spodbujanje spletnega arhiviranja, zlasti s tehnikami spletnega strganja;
- okrepitev pridobivanja obveznega izvoda digitalnih publikacij s promocijskimi aktivnostmi o pomenu hranjenja spletnih vsebin in poudarjanju pomena le-teh za varovanje dediščine;
- sankcioniranje neupoštevanje zakonskih predpisov o obveznim izvodom s finančnimi ali drugimi ukrepi;
- dodatno analiziranje ter spodbujanje modelov sodelovanja med depozitarnimi organizacijami;
- nadaljnje opravljanje raziskav ter študij o pravnih, tehničnih in finančnih vidikih zakonitega prejetja obveznih izvodov digitalnih publikacij.

15. Čezmejni prenos pisne dediščine

i. Države članice morajo zagotoviti, da:

- je gradivo pisne dediščine (knjižnično ali neknjižnično) vključeno v opredelitev in/ali seznam kulturnih dobrin, zaščitenih v skladu z obstoječimi mednarodnimi pravili o nadzoru izvoza, navedenimi v tem priporočilu in teh smernicah; posebej pri primerih dediščinskega gradiva v knjižnicah njegov trajni izvoz ne sme biti dovoljen, dovoljen mora biti le začasni izvoz;
- Unescova Konvencija o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih, Konvencija UNIDROIT o ukradenih ali nezakonito izvoženih kulturnih predmetih kulturne dediščine in Okvirna konvencija Sveta Evrope o kaznivih dejanjih v zvezi s kulturnimi dobrinami (CETS št. 221) so referenčni dokumenti o vprašanih tatvine ali nezakonitega izvoza;
- so zagotovljeni nacionalni predpisi za nadzor čezmejnega pretoka kulturnih dobrin v skladu z direktivami Evropskega sveta in parlamenta (Uredba Sveta (EGS) št. 3911/92 z dne 9. decembra 1992 o izvozu kulturnih dobrin ter poznejša besedila);
- se zaradi velikega števila nerešenih spornih vprašanj spodbujajo programi, namenjeni zagotavljanju informacij o pisni dediščini, preneseni med drugo svetovno vojno, in dostop do nje.

Prevod: Matija Širok

Pregled: Irena Sešek, mag. Aleš Klemen, Damjana Vovk

Lektoriranje: mag. Magdalena Svetina Terčon

Zveza bibliotekarskih društev Slovenije

Ljubljana, 2023

Dostopno na: <https://www.zbds-zveza.si/zaloznistvo/>